

УДК 81'373|811.161.2+811.112.2+811.111

А. В. Микитенко,

аспірант

(Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, НАН України, м. Київ)

alina_mikitenko@ukr.net

ORCID: 0000-0002-3849-0944

СИМВОЛІКА НАЙМЕНУВАНЬ ШТУЧНИХ ВИРОБІВ У ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ СИСТЕМАХ УКРАЇНСЬКОЇ, НІМЕЦЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ

Стаття присвячена актуальному питанню дослідження національно-мовних специфіки фразеологічних одиниць. У ході дослідження були розглянуті сталі вирази, компонентом яких є номінації артефактів на позначення різних видів штучних виробів, що мають символічне значення. Лінгвістична розвідка дала змогу провести порівняльний аналіз символічних значень найменувань артефактів у складі фразеологізмів та встановити подібності та відмінності у мовній картині світу зазначених мов.

Ключові слова: найменування, символічне значення, артефакт, вираз, висловлювання.

Кожній мові притаманний свій власний символарій, що функціонує певним чином. Так, у ході дослідження символічних значень назв артефактів в українській, німецькій та англійській мовах було виявлено, що більшість найменувань предметів є складниками фразеологічних одиниць. Отже, можна розглядати фразеологізацію – як один з механізмів набуття назвами артефактів символічного прочитання. Фразеологізацією називають "процес творення стійких, невільних сполучень слів, поступового набуття вільносинтаксичними прототипами категоріальних ознак фразеологізмів". Як зазначається у "Енциклопедії української мови", фразеологізація є мовно-історичним явищем, оскільки будь-який фразеологізм сучасної мови виник внаслідок тривалого семасіологічного розвитку та закріплення у мові народів стійких і відтворюваних словесних комплексів, які співвідносяться зі сполученнями або реченнями [1: 770]. Фразеологізм – це семантично пов'язані сполучення слів та речень, які, на відміну від подібних до них за формою синтаксичних структур, не виникають у процесі мовлення відповідно до загальних закономірностей поєднання лексем, а відтворюються у мовленні у фіксованому відношенні семантичної структури та визначеного лексико-граматичного складу [2]. Таким чином, фразеологічна одиниця – це стійке словосполучення, що вживається у мові як єдине ціле. До таких сталих висловлювань можна віднести ідіоми, приказки, прислів'я, крилаті вирази тощо. Основними ознаками фразеологічних одиниць є переосмислення, стійкість та відтворюваність. Переосмислення сталого словосполучення найчастіше відбувається шляхом одного з видів тропу – метафори чи метонімії.

Серед останніх робіт, що присвячені дослідженню символів у фразеологічних системах, треба відзначити дисертацію О. Левченко. Дослідниця розглядає символ як вербальний предметний знак, який утворений шляхом метафори чи метонімії. Зв'язок символу з абстрактним позначуванням виступає стійким у певному лінгвокультурному просторі. О. Левченко зауважує, що символ модифікує значення фразеологізму. За словами дослідниці, об'єкт набуває символічного прочитання на основі метафори чи метонімії, а потім цей символ стає елементом процесу фразеологізації [3: 21]. Фразеологія, як наука, вивчає специфіку фразеологічних одиниць як знаків вторинної номінації, їх значення, структуру тощо. Важливим завданням провідної науки залишається дослідження національно-мовної своєрідності фразеологічних систем, оскільки кожна мова характеризується неповторністю плану вираження і таким чином фіксує національний колорит мови [4: 292]. Актуальність роботи визначається антропологічною спрямованістю сучасного мовознавства, а питання фразеологізації до сьогодні залишається актуальним та цікавим для дослідження. Метою статті є дослідження фразеологічних одиниць української, німецької та англійської мов з компонентами назв артефактів та їх порівняльний аналіз, що дасть змогу встановити подібності та відмінності у мовній картині світу зазначених мов та зробити певні висновки. Наукова новизна зумовлена змістом поставленого завдання та тактикою його розв'язання. Результати дослідження дадуть змогу поглибити теоретичні знання щодо проблеми фразеологізації. Опрацьований фактичний матеріал може бути використаний при укладанні словника фразеологізмів української, німецької та англійської мов.

Для нашої розвідки ми обрали тематичну групу номінацій артефактів на позначення різних видів штучних виробів. Основне завдання статті вбачаємо у визначенні символічних значень найменувань артефактів, що входять до складу сталих виразів, виявленні їх подібностей та відмінностей у досліджуваних мовах та аналізі отриманих результатів.

Цікавим вербальним символом у досліджуваних мовах виступає номінація маска / нім. die Maske / англ. mask, яка символізує прихованість, таємницю: пор. укр. *зривати / зірвати маску (викривати когось, показуючи справжню сутність когось, чогось), носити маску (приховувати свою справжню сутність), скидати маску (виявляти свою справжню сутність)* [5: 4: 637]; нім. *j-m die Maske vom Gesicht (ab)reißen*

/ *j-m die Maske herunterreißen* "зірвати маску", *die Maske fallen lassen / die Maske lüften / von sich werfen / abwerfen* "скинути з себе маску" [6: 2: 45]; англ. *to put on / wear a mask* "придурюватися", *to throw off / pull off / drop a mask* "зкинути маску" [7]. Механізмом трансформації назви артефакту у названі символи є метафоричне перенесення, оскільки в його основі подібність за функцією "приховати щось".

Вербальним символом багатства, наживи виступає у досліджуваних мовах номінація гроші / нім. *das Geld* / англ. *money*. Лінгвокогнітивним механізмом даної модифікації є метонімічне перенесення, оскільки гроші визначають міру багатства, тобто виступають його складовою частиною. Наведемо приклади: укр. *гребти / загрибати гроші лопатою* "дуже швидко багатіти, наживатися" [5: 2: 177]; нім. *jemand hat klotziges Geld / klotzig viel Geld / klotzige Gelder* "грошей кури не клюють" [6: 1: 388], *aus / bei etwas Geld herausschlagen* "наживати гроші", *Geld machen* "загрибати гроші", *Geld scheffeln / das Geld in vollen Scheffeln (scheffelweise) einheimsen* "загрибати гроші лопатою", *auf sein Geld pochen* "хизуватися своїм багатством", *(gut) bei Geld sein* "бути при грошах", *jemand schwimmt / erstickt / wühlt im Geld, jemand stinkt nach Geld, jemand hat Geld wie Heu* "у кого-небудь грошей кури не клюють", *zu Geld kommen* "розбагатіти", *je mehr Geld, desto mehr Sorgen* "чим більше грошей, тим більше турбот", *was bedeutet schon Geld gegenüber einem herzlichen Einvernehmen in der Familie* "нащо й клад, коли в сім'ї лад", *Geld allein macht nicht glücklich* "не в грошах щастя", *besser ohne Geld denn ohne Freunde* "вірний приятель – то найбільший скарб" [6: 1: 251–253]; англ. *be in the money* "мати чи виграти багато грошей"; *money talks* "багатство наділяє владою" [8].

У всіх досліджуваних мовах найменування хрест / нім. *das Kreuz* / англ. *cross* виступає символом страждань, випробувань, що реалізується у наступних виразах: пор. укр. *важкий (тяжкий) хрест нести* "переживати великі труднощі, незгоди; страждати" [5: 1: 277] *нести [свій] хрест* "терпляче переносити страждання, випробування долі" [5: 11: 139]; нім. *man hat sein (liebes) Kreuz mit ihm, es ist ein Kreuz mit ihm* "з ним справжня мука", *jemandem ein Kreuz aufladen* "примусити страждати кого-небудь", *sein Kreuz auf sich nehmen / tragen* "нести свій хрест" [9], англ. *have a / one's cross to bear* "нести свій хрест" [8]. Лінгвокогнітивним механізмом модифікації стала метонімічна транспозиція. Слід зазначити, що українська номінація має ще додаткові варіанти символічного значення. Так, у висловлюваннях *вводити (ввести) в хрест* "здійснювати обряд хрещення" [5: 1: 305], *держати (тримати) до хреста дитину (дітей)* "тримати дитину (дітей) під час обряду хрещення" [5: 11: 139], *піддержати до хреста* "прийняти від купелі; охрестити" [5: 6: 739] найменування артефакту виступає символом хрещення, релігійного обряду *"який відправляють над новонародженими або дорослими на знак прилучення їх до християнської церкви"* [5: 11: 143]. Застарілим, але існуючим випадком символічного значення для українського найменування хрест є також смерть: *присудити на хрест* "засудити до страти через розп'яття на хресті", *іти на хрест* "іти на смерть" [5: 11: 139].

На увагу заслуговує також найменування сідло / нім. *der Sattel* / англ. *saddle*, яке у досліджуваних мовах символізує певну владу або посаду: пор. укр. *вилетіти із сідла* "втратити керівну посаду" [5: 9: 215]; нім. *j-n aus dem Sattel heben / werfen* "вибити з сідла кого-небудь", *im Sattel bleiben, sich im Sattel halten* "залишатися при владі", *fest / sicher im Sattel sein / sitzen* "міцно сидіти у сідлі" [6: 2: 153]; англ. *to be in the saddle* "володарювати"; *to stay in the saddle* "утриматися у сідлі" [8]. Лінгвокогнітивним механізмом трансформації послугувала метонімічна транспозиція.

Символічне значення влади, володарювання має також вербальний символ скіпетр / нім. *das Zepter* / англ. *sceptre*. Приклади сталих виразів є підтвердженням символічного прочитання у мовах: пор. укр. *нід скіпетром* "під владою кого-небудь" [5: 9: 270]; нім. *das Zepter führen / schwingen* "правити, керувати" [9]; *das Zepter aus der Hand geben* "передати керівництво"; *das Zepter in die Hand nehmen* "стати володарем"; *das Zepter in der Hand halten / haben* "мати владу"; *mit eisernem Zepter regieren / herrschen* "дуже суворо керувати"; *jemandem das Zepter aus der Hand nehmen* "позбавити когось влади" [10]; англ. *to wield the sceptre* "володарювати" [7]. У даному випадку метонімічна транспозиція стала лінгвокогнітивним механізмом трансформації назви артефакту у символ.

Номінація на позначення артефакту нім. *der Schirm* "парасолька" / англ. *umbrella* символізує захист. Така символіка простежується у висловлюваннях: нім. *unter j-s Schirm* "під чийм-небудь захистом" та *j-s Schirm und Schutz sein* "бути чийм-небудь захисником" [6: 2: 163]; англ. *under the umbrella* "під захистом" [7]. В українській мові не було зафіксовано сталого виразу з даним найменуванням. Передумовою виникнення метафоричного перенесення є подібність за функцією "захистити", оскільки найменуванням позначається *Gegenstand, der Schutz vor etw. bietet* "предмет, що забезпечує захист" [9].

У німецькій мові найменування артефакту **der Kasten** "ящик" має безеквівалентне символічне значення символізує – розум, що актуалізується у наступних висловлюваннях: *viel / etwas auf dem Kasten haben* "добре мізкувати"; *nicht alle auf dem Kasten haben* "бути несповна розуму"; *wenig auf / in dem Kasten haben* "бути нерозумною людиною" [6: 1: 372]. Трансформація назви артефакту у символ відбулась шляхом метафоричного перенесення в основі якого подібність за ознакою "місткості". Номінація **der Kasten** служить для позначення предмету, що використовується *"zum Aufbewahren"* "для зберігання чогось". Отже, наповнений або пустий артефакт уподібнюється якості розуму. Наведемо приклади: ...

wer wirklich was kann, etwas auf dem Kasten hat, sozusagen, der kommt natürlich durch... (J. Brezan), *Warum ist sie so ausfällig geworden? Sie hat wohl nicht alle auf dem Kasten!* (W. Friederich) [6: 1: 372].

Номінація артефакту на позначення **шпильки** символізує абстрактні поняття **зауваження** та **хвилювання**. Дані символічні значення не є рівнозначними та є характерними лише для української мови. Трансформація найменування у символ відбулась шляхом метафоричної транспозиції, в основі якої – подібність за ознакою "колючість", адже ущипливе слово діє на людину як колючий предмет та викликає хвилювання. Символічні значення реалізуються у висловах *пункати шпильку* "робити схибне зауваження" [5: 8: 392], *підпункати (підпунктати) шпильку* "говорити ущипливі слова" [5: 6: 488], *як на шпильках сидіти* "хвилюватися, виявляючи неспокій, нетерпіння", *як на шпильки посадити* "заставити хвилюватися, відчувати тривогу" [5: 11: 521].

Під час дослідження було зафіксоване безеквівалентне символічне значення **халепа** для німецького найменування *die Tinte* "чорнила", що актуалізується у наступних висловлюваннях: *aus der Tinte fischen* "допомогти кому-небудь вийти із скрутного становища"; (*schön*) *in die Tinte geraten* "ускочити в халепу"; *jemanden in die Tinte reiten* "поставити кого-небудь у скрутне становище"; *jemanden in der Tinte (sitzen) lassen* "залишити в біді кого-небудь"; (*schön*) *in der (dicken) Tinte sitzen* "бути у скрутного становищі" [6: 2: 247–248]. Механізмом трансформації назви артефакту у символ стало метонімічне перенесення.

Під час дослідження були зафіксовані назви артефактів, що позначають вироби з тканин. Однією з таких номінацій є рушник, що має для українського народу особливе значення, оскільки предмет використовується у народних обрядах. У мові найменування є символом **одруження**: *брати рушники (свататися)* [5: 1: 228], *готувати рушники / рушники дбати (готуватися заміж)* [5: 2: 215], *побрити / побрати рушники (посвататися)* [5: 6: 624], *подавати / подати рушники (дати згоду на одруження)* [5: 6: 729], *посилати / слати / послати за рушниками (посилати старостів до дівчини, жінки або її батьків, просячи згоди на шлюб)* [5: 3: 305], *присилати (прислати) (людей) за рушниками (заслати старостів)* [5: 8: 16], *вернутися з рушниками (засватати), ставати (стати) на рушнику (на рушники) (брати шлюб, одружуватися)* [5: 8: 919]. У німецькій мові відповідна номінація *das Handtuch* виступає символом **людини**, що реалізується у словосполученнях: *ein halbes / schmales / langes Handtuch (струнка людина)* [10] та у вислові *schlapp wie ein nasses Handtuch (бути безхарактерною людиною)* [6: 1: 309]. Слід звернути увагу на денотативне значення лексеми у досліджуваних мовах. У німецькій мові найменування позначає "*Tuch zum Abtrocknen der Hände, des Gesichts*" *шматок тканини для витирання рук, обличчя* [10]. Цей ЛСВ значення притаманний і українській номінації, але є ще другий ЛСВ: "шматок декоративної тканини з вишиваним або тканим орнаментом; традиційно використовується для оздоблення житла, в українських народних обрядах і т. ін." [5: 8: 919]. Даний ЛСВ є результатом багатой історії українського народу. На рушник ставали молоді у церкві під час вінчання. На тканину приймала баба-повитуха новонароджену дитину. При наявності у хаті небіжчика рушник вивішували біля вікна тощо. Більшість звичаїв збереглися до наших днів. Отже, обрядовість, притаманна українському етносу заклала основи для виникнення вербального символу. В обох мовах метонімічна транспозиція послугувала механізмом набуття назвою символічного значення.

Таким чином можна зробити **висновок**, що символічні значення найменувань артефактів у досліджуваних мовах, що входять до складу фразеологізмів, характеризуються як схожістю, так і відмінністю. Це пов'язано з ментальними особливостями української, німецької та англійської етнокультури. Перспективним є залучення до дослідження найменувань артефактів з інших тематичних груп, що дасть змогу з'ясувати специфіку мовних картин світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Українська мова : Енциклопедія / Редколегія: Русанівський В. М., Тараненко О. О., М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге видання, випр. і доп. – К. : Вид-во "Укр.енцикл." імені М. П. Бажана, 2004, – 824 с.
2. Ярцева В. Н. Лингвистический энциклопедический словарь [Електронний ресурс] / В. Н. Ярцева. – Режим доступу: <http://tapemark.narod.ru/les/>.
3. Левченко О. П. Символи у фразеологічних системах української та російської мов : лінгвокультурологічний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. філ. наук : спец. 10.02.01 – "Українська мова", 10.02.02 – "Російська мова". – Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. – К., 2007. – 30 с.
4. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : [підручник] / М. П. Кочерган. – Видання 2-ге, виправлене і доповнене. – К. : Видавничий центр "Академія", 2006. – 464 с.
5. СУМ : словник української мови : в 11 т. – К. : Наукова думка, 1979 – 1980. – Т. 1 – 11 с.
6. НУФС : немецко-украинский фразеологический словарь / В 2-х. т. / Сост. В. И. Гавриль, О. П. Пророченко. – К. : Рад. школа, 1981.
7. Система електронних словників АВВУ Lingvo : АВВУ Lingvo x 3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.lingvolive.com/en-us>.
8. English Oxford Living Dictionaries [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://en.oxforddictionaries.com>.
9. Das Wörterbuch der Idiome [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://idiome.deacademic.com>.
10. Wörterbuch für Redensarten [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.redensarten-index.de/suche.php>.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Ukrains'ka mova : Entsyklopediia [Ukrainian Language : Encyclopaedia] / Redkolegii : Rusanivskiy V. M., Taranenko O. O., M. P. Ziabliuk ta in. – 2-ge vydannia, vypr. i dop. – K. : Vyd-vo "Ukr.entsykl." imeni M. P. Bazhana, 2004, – 824 p.
2. Yartseva V. N. Linyvystycheskyi entsyklopedycheskii slovar [Linguistic Encyclopedic Dictionary] [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://tapemark.narod.ru/les/>.
3. Levchenko O. P. Symvoly u frazeologichnykh systemakh ukrayins'koi ta rosiis'koi mov : lingvokul'turologichnyi aspekt [Symbols in Phraseological Systems of Ukrainian and Russian Languages : Lingvocultural Aspect] : avtoref. dysertatsii na zdobuttia naukovoogo stupenia dok. filologichnykh nauk : spets. 10.02.01 – "Ukrains'ka mova", 10.02.02 – "Rosiiis'ka mova". – Instytut movoznavstva im. O. O. Potebni NAN Ukrainy. – K. , 2007. – 30 p.
4. Kochergan M. P. Zagal'ne movoznavstvo [General Linguistics] : [pidruchnyk]. – Vydannia 2-ge, vypravlene i dopovnene. – K. : Vydavnychi Tsentri "Akademiia", 2006. – 464 p.
5. SUM : slovnyk ukrayins'koi movy [Dictionary of Ukrainian Language] : v 11 t. – K. : Naukova dumka, 1979 – 1980. – T. 1 – 11 s.
6. NUFS : nemetsko-ukrayins'kii frazeolohycheskii slovar' [NUFS : German-Ukrainian Phrase Book] / V 2-kh. t. / Sost. V. I. Havrys, O. P. Prorochenko. – K. : Rad. shkola, 1981.
7. Systema elektronnykh slovnykiv ABBYY Lingvo : ABBYY Lingvo x 3 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://www.lingvolive.com/en-us>.
8. English Oxford Living Dictionaries [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://en.oxforddictionaries.com>.
9. Das Wörterbuch der Idiome [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://idiome.deacademic.com>.
10. Wörterbuch für Redensarten [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://www.redensarten-index.de/suche.php>.

Микитенко А. В. Символика наименований искусственных изделий во фразеологических системах украинского, немецкого и английского языков.

Статья посвящена актуальному вопросу исследования национально-языковой специфики фразеологических единиц. В ходе исследования были рассмотрены устойчивые выражения, компонентом которых являются номинации артефактов, обозначающие разные виды изделий, которые имеют символическое значение. Лингвистическая разведка позволила провести сравнительный анализ символических значений наименований артефактов в составе фразеологизмов и установить сходства и различия в языковой картине мира указанных языков.

Ключевые слова: наименование, символическое значение, артефакт, выражение, высказывание.

Mykytenko A. V. Symbolism in Notifications of Artificial Products in Phraseological Systems of Ukrainian, German and English Languages.

The article is devoted to the important task of studying the national-linguistic identity of phraseological systems, because every language is characterized by the uniqueness of the plan of expression and thus it sets the national coloring of the language. The urgency of the work is determined by the anthropological orientation of modern linguistics, and the issue of phraseologization to this day remains relevant and interesting for research. The purpose of the article is to study phraseological units of Ukrainian, German and English with components of the names of artifacts and their comparative analysis, which made it possible to establish the similarities and differences in linguistic world images of these languages. For the exploration, a thematic group of artifact denominations for naming various types of artificial products was chosen. Methods of analysis, synthesis and comparative method were used for the research. The results of the study showed that symbolical values of the names of artifacts in examined languages, which are part of the idiomatic expression, are characterized by both similarity and distinction. This is due to the mental features of Ukrainian, German and English ethnoculture.

The processed factual material can be used when composing the dictionary of idiomatic expressions of Ukrainian, German and English languages.

Key words: denomination, symbolic meaning, artifact, expression, statement.